

tussen Duin & Dijk



Natuur in Noord-Holland. Jaargang 19 2 ● 2020

● Foto's: Bert Maes.



● De wigbladige roos, slechts op één groeiplaats in Noord-Holland en Nederland. Smalle wigvormige bladen en sterk opgerichte kelk.



● Beerkamstraam in heischraal grasland op Texel.

Noord-Holland kent ongeveer vijftig inheemse boom- en struiksoorten. Veel soorten worden in hun bestaan bedreigd of zijn inmiddels uitgestorven.

Met inheems of autochtoon wordt bedoeld wilde boom- en struiksoorten die van nature in Noord-Holland voorkomen. Deze soorten hebben zich hier na de laatste IJstijd gevestigd of zijn ook wel aangeplant van stekken en zaden vanuit de oorspronkelijke bos- en struweelvegetaties. Door inventarisaties van de huidige flora kwamen er de nodige verrassingen tevoorschijn van soorten die niet eerder bekend waren, of

(*Crataegus laevigata*) en de fladderiep (*Ulmus laevis*) zijn waarschijnlijk uit de provincie verdwenen.

In grote lijnen zijn er in Noord-Holland drie landschappen van belang voor de inheemse bomen en struiken: de kuststrook met de duinen en Texel, het laagveengebied met de veenplassen en de stuwwal van Het Gooi. De natuurlijke dynamiek van de kustduinen en overstromingen

door de ontginningen vanaf 1100. In de meer recente tijd zien we de intensivering van de landbouw en verstedelijking hun tol eisen voor de landschappen met bomen en struiken.

Ondanks de grote en nivellerende dynamiek van het landschap zijn er nog steeds bijzondere en zeer waardevolle landschapselementen met oorspronkelijke wilde bomen en struiken.

Struwelen van de kuststrook

Van Callantsoog tot Voorne ligt een duinstrook die voor Europese begrippen uniek genoemd mag worden. Ten noorden van Bergen overheersen de kalkarme duinzanden, ten zuiden de kalkhoudende. Honderd jaar geleden waren veel duinen door de begrazing struweelarm. In de loop van de vorige eeuw is de duinvegetatie weer toegenomen. Algemene duinsoorten zijn er de duindoorn (*Hippophae rhamnoides*), gewone vlier (*Sambucus nigra*), hondsroos (*Rosa canina*), eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*), wilde lijsterbes (*Sorbus*

Fraai ontwikkelde duinstruwelen zien we bij Bergen en Egmond en bij Castricum-Heemskerk.

waarvan grotere populaties bestonden dan gedacht werd, zoals wilde rozensoorten. Maar ook bleken soorten uitgestorven of zeer zeldzaam en in hun voortbestaan kwetsbaar en bedreigd. Bijvoorbeeld de zomer- en winterlinde (*Tilia platyphyllos* en *T. cordata*), de tweestijlige meidoorn

en veenvorming in het lagere land maakt Noord-Holland merendeels tot een jong landschap. Uit archeobotanisch onderzoek blijkt dat er vóór 1100 na Chr. uitgestrekte bossen geweest moeten zijn, die door de bodemdynamiek en bewoningsdruk zijn verdwenen, evenals

een bedreigd erfgoed

Rozen in de duinen

De duinen zijn een hotspot voor wilde rozensoorten waaronder verschillende zeldzaamheden: egelantier (*Rosa rubiginosa*), schijnegelantier (*R. ×gremlii*), beklierde hondsroos (*R. squarrosa*), heggenroos (*R. corymbifera*), beklierde heggenroos (*R. tomentella*), kale struweelroos (*R. vosagiaca*), berijpte viltroos (*R. sherardii*), wigbladige roos (*R. elliptica*), schijnkraagroos (*R. ×inodora*) en duinroos (*R. spinosissima*). In de duinen van Texel zijn er verspreid enkele rijke rozen­groei­plaatsen met onder meer de behaarde struweelroos (*R. caesia*), schijnheggenroos (*R. ×subcollina*) en schijnhondsroos (*R. ×subcanina*). De kustduinen behoren met Zuid-Limburg tot de belangrijkste milieus met wilde rozensoorten in Nederland waardoor er ook veel hybridisatie optreedt. Enkele ervan kunnen als gestabiliseerde taxa worden opgevat. In ieder geval kan er in de duinen altijd een roos gevonden worden waar zelfs specialisten geen raad mee weten.



● Bloemen van de berijpte viltroos bij Egmond.



● Verfbrem in heischraal grasland op Texel.

aucuparia), bitterzoet (*Solanum dulcamara*), wilde liguster (*Ligustrum vulgare*) en dwergstruikvegetaties met struikhei (*Calluna vulgaris*), kraaihei (*Empetrum nigrum*), gewone dophei (*Erica tetralix*), stekelbrem (*Genista anglica*), verfbrem (*G. tinctoria*) en kruipwilg (*Salix repens*). De verfbrem en de zeldzame beerkambraam (*Rubus thalassarcos*) zijn

op Texel plaatselijk algemeen. Op natte plaatsen groeien struwelen met grauwe wilg (*Salix cinerea*) en zachte berk (*Betula pubescens*). De zachte berk blijkt in de kuststrook een aparte variëteit met schaarse bladbehaving.

Fraai ontwikkelde duinstruwelen zien we bij Bergen en Egmond en bij Castricum-Heemskerk met

bijzonderheden als berijpte vilt-roos (*Rosa shereardii*) (hier de grootste populatie van het land), zuurbes (*Berberis vulgaris*), wegedoorn (*Rhamnus cathartica*), wilde kruisbes (*Ribes uvacrispa*). Overigens komen er in de duinstruwelen tal van exoten en tuinontsnappingen voor. Het zijn besdragers die via vogels in de duinen terecht komen. Ook zijn er diverse niet wilde soorten geplant om het stuiven van zand te belemmeren. Een bekend voorbeeld is de rimpelroos (*Rosa rugosa*).

Bossen van de binnen-duinen

Oude bossen zijn schaars in Noord-Holland. Bekend zijn de duineikenbossen en struwelen met een hakhoutverleden. Ze groeien in de landinwaarts gelegen oude duinen. Uit DNA-onderzoek blijken de zomereiken (*Quercus robur*) te passen in de migratielijn van de eiken die 13.000 jaar geleden vanuit Spanje hierheen kwamen met de toenmalige opwarming. Migratielijnen vanuit Italië moeten we bijvoorbeeld in de oostelijke Veluwe ►



● Grillige meerstammig uitgegroeide hakhouteiken in de binnenduinen.



● De grootste stoof op deze steilhelling bij Schoorl met oud beukenhakhout heeft een omtrek van 31,50 meter.

en de Achterhoek zoeken. De eiken hebben grillige vormen die ontstaan door het hakhoutbeheer, vraat van vee en wild, stuifzand en sneeuwdruk. Mogelijk speelt het afplaggen en branden soms nog een rol. Behalve zomereik zien we er eenstijlige meidoorn, sporkehout (*Rhamnus frangula*), wilde lijsterbes en wilde kamperfoelie (*Lonicera periclymenum*) met in de ondergroei struikhei.

Een opmerkelijk en zeldzaam bos-type is te vinden op de steile duinhellingen bij Schoorl en Bergen. Hier ligt de hoogste duintop van het land op 55,4 meter. Het hellingbos bestaat uit beuken (*Fagus sylvatica*) en zomereiken, waarbij vooral de enorme meerstammige beuken een grote indruk maken. Het betreft hier het zeldzame beukenhakhout dat al lang niet meer is gehakt en tot een fraai opgaand bos is uitgegroeid.

De grootste beukenstoof meet 31,50 meter in omtrek. Bij nauwkeuriger observatie staan er hier en daar ook grillig gevormde opgaande zomereiken tussen de beuken. Dat blijken zogenaamde spaartelgen te zijn: hakhoutstoven van eiken waarvan één stam is gespaard. Nadat hakhout niet meer rendabel was, vooral bij de schorswinning voor de leerlooierij, gingen men over tot opgaande bomen. De eiken hebben het lastig omdat het

lichtminnende bomen zijn die onder de beukenkronen in de knel komen. Belangrijk is om hier een beheer te bedenken dat aan beide boomsoorten recht doet. Behalve beuken en eiken staan er nog zachte en ruwe berk (*Betula pendula*), hulst (*Ilex aquifolium*), klimop (*Hedera helix*), wilde kamperfoelie, wilde lijsterbes, sporkehout en spitse haarbraam (*Rubus schlechtendalii*) in de kruidlaag met plaatselijk gewone eikvaren (*Polypodium vulgare*). Amerikaans

els en es werden eeuwenlang als hakhout beheerd. De plasgebieden met elzenbroekbossen behoren tot de karakteristieke Hollandse landschapselementen. De bekendste plas is het Naardermeer als eerste officiële natuurreservaat in Nederland. Rondom de plas bestaat het reservaat uit een smalle strook van oude boskernen met doorgegroeid hakhout van zwarte els en zachte berk naast sporkehout, grauwe wilg, zwarte bes, wilde lijsterbes

Bomen en struiken zijn een soort van blinde vlek binnen de natuurbescherming; het is een onhandig thema.

krentenboompje (*Amelanchier lamarckii*), Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*) en vooral de Virginische vogelkers (*P. virginiana*) hebben hier een invasief karakter.

Struwelen van de veen- en kleigebieden

In oude moerasvegetaties van de Ankeveense plassen en de Ankeveense polder komt plaatselijk elzenbroekbos voor met zwarte els (*Alnus glutinosa*), es (*Fraxinus excelsior*), kraakwilg (*Salix fragilis*), zachte berk, bitterzoet, grauwe wilg, *S. ×multinervis*, *S. ×reichardtii*, wilde lijsterbes, gewone vlier, eenstijlige meidoorn, Gelderse roos (*Viburnum opulus*), gewone vogelkers (*Prunus padus*), zwarte bes (*Ribes nigrum*) en sporkehout. De zwarte

en wilde kamperfoelie. Plaatselijk heeft zich er mooi hoogveen van verschillende veenmossoorten ontwikkeld. Jammer genoeg komt het bos door explosieve groei van de exoot appelbes (*Aronia sp.*) in de knel.

Struwelen van Het Gooi

De heuvels van Het Gooi maken onderdeel uit van de Utrechtse stuwwal. Na de laatste ijstijd zijn door zandverstuivingen dikke lagen dekzanden afgezet. Het meeste bos is er in de Middeleeuwen verdwenen en plaatselijk in de 18^e eeuw weer aangelegd. In 1601 werd het oude Gooise Bos gerooid. Rondom de akkers is in het verleden hier en daar eikenhakhout aangeplant, waarschijnlijk met autochtoon



● Virginische vogelkers met scherp gezaagde bladrand en rode bessen.



● Steilhelling bij Schoorl met oud beukenhakhout.

plantgoed. Oud eikenhakhout zien we nog onder meer bij Oud Valkeveen, in het Spanderswoud en het Corversbos en aan de rand van de Nieuw Bussumerheide. Op de heide zijn sporadisch jeneverbessen (*Juniperus communis*; Zuiderheide) te vinden naast kruipbrem (*Genista pilosa*) en stekelbrem.

Opmerkelijke en waardevolle bosrestanten met houtwallen zien we bij het landgoed Oud-Naarden aan de oude reliëfrijke Zuiderzeekust met spaartelgen van zomereik, wilde lijsterbes, sporkehout, wilde kamperfoelie. Niet autochtoon, maar indrukwekkend is een groep van zeer oude Hollandse lindes (*Tilia xylgaris*).

Beheer en behoud

Wilde bomen en struiken in onze oudste landschapselementen zijn een boeiend onderwerp, waar je niet snel op uitgekeken raakt. Bomen en struiken raken vele aspecten van de biodiversiteit en zijn van grote betekenis voor de cultuurhistorie van ons landschap. Sommige bossen zijn ouder dan de hunebedden en hebben een geschiedenis van beheer en gebruik van duizenden jaren. Iedere inheemse boom- en struiksoort heeft een scala aan historisch gebruik van het hout, de schors, bast, twijgen, stammen voor bouw materiaal, vezels, houtskool, looistof, veevoer, medicijnen en honingwinning.

Toch blijkt het beheer van oude boskernen, houtwallen en struwelen waarbij rekening wordt gehouden met de er thuis horende wilde boom- en struiksoorten niet eenvoudig. Bomen en struiken zijn een soort van blinde vlek binnen de natuurbescherming; het is een onhandig thema. Beheer begint met inventarisatie van wat er groeit, wat de plussen en de minnen zijn en wat je kunt verbeteren aan de minnen. Maar dat is lang niet vanzelfsprekend. De best ontwikkelde duinstruwelen worden soms negatief gedefinieerd als 'verstruweling' en bossen worden soms bij gebrek aan ideeën 'aan de natuur overgelaten'. Zo worden struwelen omgevormd tot stuivende duinen zonder de wilde rozen of andere karakteristieke duinstruiken in kaart te brengen. Nadien staan de uit tuinen ontsnapte besdragers klaar om de nieuwe successie te starten. De soorten die er wel thuis horen zijn vaak zo zeldzaam geworden dat ze zich niet meer verspreiden en kunnen vestigen. In bossen die een zogenaamd niets-doen-beheer als doel meegekregen hebben komen de lichtvragende soorten in de knel. En dat zijn vaak de zeldzame en karakteristieke soorten. Ook grote grazers zijn niet altijd de beste beheerders in de duinen. Monitoring zou daarbij meer inzicht kunnen verschaffen. Omvorming van de in het verleden aangeplante exoten,

zoals de Virginische vogelkers in de hellingbossen met beuken bij Schoorl, is aan te bevelen.

Belangrijk is dat de terreinbeheerende organisaties en de provincie kennis hebben van de bomen en struiken, zodat die bij beheerplannen toegepast kan worden en waar nodig *quick scans* kunnen worden uitgevoerd. De provincie Noord-Holland is niet rijk aan landschapselementen met inheemse houtige gewassen, maar er zijn parels die het verdienen om aan het einde van deze eeuw nog die status te hebben.

Bert Maes
maes.dool@planet.nl

Literatuur

- KEMENADE, L. VAN & B. MAES, 2019. Behoud groen erfgoed. Plan voor het behoud van bedreigde wilde bomen en struiken in Nederland. Rapportage Onderzoek Nederlands Cultuurlandschap 5. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort. <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2019/01/01/behoud-groen-erfgoed>.
- LANDSCHAPPENNL, 2019. Behoud de laatste wilde bomen en struiken in Nederland. Nieuwsbericht 18 november op <https://www.landschappen.nl/nieuwsbericht/behoud-de-laatste-wilde-bomen-en-struiken-in-nederland>.
- RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED, 2020. Kaart groen erfgoed. <https://www.landschapinnederland.nl/kaart-groen-erfgoed>. (Voor de parels, uitgezonderd de duinstruwelen.)